

DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-306-314

УДК 340.15 + 342.1/3 + 94(477)

Є. В. РОМІНСЬКИЙ,
науковий співробітник*
ORCID: 0000-0002-0897-0146

ЮРИДИЧНЕ РОЗУМІННЯ КОРДОНІВ У МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРАХ І ПРАВОВИХ ТЕКСТАХ ДАВНЬОЇ РУСІ

Дослідження зосереджено на питаннях юридичного розуміння такого явища, як кордони, зокрема державні кордони, на теренах східнослов'янських державних утворень XI–XV ст., у час їх самостійного існування та на етапі підкорення іншими державами. У центрі уваги – терміни «межа» і «рубіж», їх правова сутність та історичне пояснення. Розглядаються їх особливості і порядок вживання, окреслення кордонів у актовому матеріалі, використання подібних і синонімічних термінів.

Ключові слова: історія права, східні слов'яни, Київська Русь, Давня Русь, державні утворення, середньовічне право, давньоруське право, міжнародне право, джерело права, усне право, писане право, договір.

Rominskiy Yevhen. Legal understanding of borders in international treaties and legal texts of Ancient Rus

Attention is focused on the issues of the legal understanding of such a phenomenon as borders, in particular state borders, on the territory of East Slavic state formations of the IX–XV centuries during their independent existence and at the stage of subjugation by other states.

The focus is on the terms «meja» and «rubij», their legal essence and historical explanation. Their features and the order of use, the delineation of boundaries in the act material, the use of similar and synonymous terms are considered. The focus is on the terms «meja» and «rubij», their legal essence and historical explanation. Their features and the order of use, the delineation of boundaries in the act material, the use of similar and synonymous terms are considered.

Key words: Legal history, East Slavic, Kyivan Rus, Ancient Rus, state formations, Medieval Law, Ancient Rus Law, international law, Source of Law, oral law, written law, Legal Treaty.

Актуальність. Вивчення держави неможливе без вивчення основних її елементів. Держави без території досі не існувало. За деяким винятком, що стосується кочових держав, невід'ємною складовою державної території є її кордони. Так само неможливо обійти питання кордонів і в дослідженні проблеми територіальної цілісності. Але якими були і як усвідомлювалися

* Rominskiy Yevhen, Research Officer

самим населенням кордони в минулому, особливо в ту добу, коли навіть питання існування формалізованої держави є дискусійним? Досліджуючи проблеми формування та розвитку правових уявлень про вітчизняну територію та її кордони, маємо зануритися до самих підвалин, до часів східнослов'янських державних утворень (інакше – державних утворень Давньої Русі), а також тих державних утворень і держав, під вплив чи владу яких потрапили названі східнослов'янські державні утворення в досліджувану добу XI–XV ст. Для позначення цього територіального і політичного масиву вживається термін «східнослов'янський правокультурний простір». Актуальності дослідженню додає й нинішня суспільно-політична та наукова ситуація, про що нижче.

Постановка питання. Кожна історична доба, кожна соціальна культура відзначається своїми особливими уявленнями про всесвіт. Неможливо дати оцінку подіям минулого, якщо розглядати їх виключно в термінах і з позиції сучасності. Термін «кордон», зокнайменше так, як ми його розуміємо сьогодні, не годиться для позначення меж державних утворень минулого без належного пояснення, як же тоді уявляли те явище, яке сьогодні ми називаємо цим терміном.

Мета і завдання. Метою дослідження є розкриття юридичного змісту такого явища, яке в сучасній мові розуміється під терміном «кордон», у правовому світогляді східнослов'янського правокультурного простору. Для цього передбачається дослідити правові пам'ятки названої доби, зокрема міжнародні та міжкнязівські договори, місцеві правові акти, а також ширше коло правових текстів.

Огляд літератури. Історіографія досліджуваної проблеми є доволі бідною. Фактично питання юридичного розуміння кордонів східнослов'янських державних утворень до останнього часу майже не потрапляло в коло інтересів науковців. Звісно, неможливо оминати дослідження А. М. Насонова, однак він переважно переймався загальними питаннями¹. Кордони докладно досліджувалися в контексті історичної географії, історії території, визначення власне ліній кордону тощо. Періодично в цих працях теж давалася певна оцінка сутності кордону. Безсумнівно, слід згадати видатного білоруського дослідника, що, на жаль, дуже рано пішов з життя, – В. М. Темушева².

Але останніми роками великий інтерес до проблеми давньоруських уявлень про кордони почали виявляти російські та білоруські вчені, що з огляду на чинну ситуацію потребує уваги. Вийшли ряд праць О. В. Толстікова щодо політичного розуміння державного кордону XIII–XVII ст. у давньоруській актовій мові та московському діловодстві³ та молодого білоруського дослідника О. В. Ліцкевича щодо визначення кордонів Великого князівства Литовського і його білоруських земель, зокрема, це розвідка про впливи давньоруської традиції на уявлення про кордони у ВКЛ⁴.

Також приділяється увага світоглядним підходам до уявлень про кордони, зокрема книжним і релігійним. Тут треба назвати Д. О. Ляпіна⁵ та Ю. М. Кежу⁶,

розвідки яких побачили світ уже у 2020-х роках. Водночас, на превеликий жаль, стверджувати, що українська історіографія приділяє питанню аналогічний інтерес немає підстав.

Виклад основного матеріалу. Мова правових текстів східнослов'янсько-правокультурного простору IX–XV ст. донесла до нас два основні слова, пов'язані з розумінням кордону: межа (межа) і рубіж (руб'язь). Також у церковно-слов'янській мові, якою широко послуговувалися книжники, кордони співвідносяться зі словами «преділ» (предѣль) і «жереб»⁷. Преділ і межа в давньоруській книжності цілком вільно вживалися як синоніми⁸.

Саме слово «межа» є багатозначним, але для нас важливі саме конкретні два його значення: певна розмежувальна лінія і простір між чимось. Для сьогоднішні слова «межа» і «між» цілком окремі й не можуть підміняти одне-одного, однак слова ці вийшли з одного кореня і в текстах середньовічних не завжди розділені навіть змістовно, за однакового написання. Часто межа – це саме рубіж між сторонами-контрагентами, тобто фізично те, що лежить між ними. Слово «руб'язь» може й не вживатися. Деяко забігаючи наперед, можна констатувати, що слово «межа» показувало певні фактичні відтинки території, а «руб'язь» мало значення юридичного обмеження на цій межі.

Порядок позначення межі не різнився залежно від того, якого типу була ця межа. Ось приклад визначення кордонів з «Розмежувальної грамоти», яка відома в списку п. п. XIV ст., але була частиною або договору 1251 р., або договору 1326 р. Новгороду з королівством Норвегія (щодо конкретної дати існує велика наукова дискусія, яка не належить до предмета цього дослідження): «Вот границы между владениями конунга Норвегии и конунга руссов по тому, что говорили старые люди и говорят теперь старые поселенцы и финны. Русским брать дань по морю до Lynghestufva, а на горах до Maeleaa, а идет она напрямик от моря от Lynghestufva и на восток к Kjelr. А норвежский конунг берет дань на востоке до Trianema и по берегу Gandvik до Veleaga там, где есть полукарелы или полуфинны, у которых матери были финки. Брать в тех крайних границах не более пяти серых шкур с каждого лука или по старине, если они хотят, чтоб по старине было»⁹.

У докончальній грамоті волинського князя Дмитра з королем польським 1366 р. вказується: «А се докончанье межи королем польськымъ, и княземъ Дмитриемъ. Къ Володимирю о(т)ступається потолі по Оуимицю, по Пісчаньи бродь, по Соуфимково село, о(т) Соуфимкова села до Маркова става, о(т) Маркова става по Львовьскую дорогу къ Скоморохомъ. А о(т) Пісчана броду по Пиньскыи мость. А о(т)толе по Турью, поколі Турья прошла»¹⁰. Тут і далі автор дає написання у спрощеному форматі з заміною яті на «і», малого юса на «я», а омеги на «о» чи «от» залежно від позиції.

Межі й рубіжі згадуються в міжкнязівських договорах. Ось майже одночасний наведеному вище договір між московським і рязанським князем 1381 р.: «А межі нас розділь земли по реку по Оку, от Коломны вверх по Оці, на московской стороне почен Новыи городок, Луза, Верея, Боровескь и

иная міста рязанская, которая ни будутъ на той стороне, то к Москві, а на низъ от Оці по реку по Тцну, от усть Тцны вверхъ по Тцені, что на московской стороне Тцены, то к Москві, а что на рязанской стороне, а то к Рязани»¹¹. Час майже той самий, але протилежний кінець Русі, слова ж ті самі. Цікаво, що згадки про мир, укладений по старій княжій межі, відомі й з берестяних грамот, себто приватного листування, до прикладу, новгородська грамота № 286 XIV ст. згадує мир по межі князя Юрія¹².

Сюди ж слід віднести й визначення межі у так званих княжих купівлях, себто «вкупі» одним князем у землях іншого певної території, яка не лише в цивільно-правовому, а й у політичному сенсі ставала частиною «дережави» покушця. Іноді такі території були дотичні до території під владою князя, але часто становили ексклави.

Знову слід зазначити, що стосовно сутності «купівель», або ж, тодішньою мовою, «куплі», точиться наукова дискусія, але для цього дослідження достатньо того, що такі купівлі супроводжувалися переходом політичних прав, себто права управління, збору податків, суду тощо й були незалежними від політичної волі тих князів і їх спадкоємців, які ці землі «продали». Слова «вкуп», «купівля», «продаж» тут взяті в лапки тому, що знов-таки існує чимала дискусія, особливо щодо купівель великими князями, чи дійсно це були покупки, чи території просто захоплювали, а таким чином отримували легітимацію прав. Подібні «купівлі» були поширені на всьому східнослов'янському правокультурному просторі, але помітним суспільним явищем стали в його центральній (смоленські та чернігівські, передусім верховинські землі) та північно-східній частині. Як приклад наведемо зразок визначення межі з московсько-рязанської купівлі середини XV ст.: «А что купля отця нашего, великого князя Василья Васильевича, за рікою за Окою, Тішилов, и Венев, и Раствовецъ, и иная міста, и тім нашим землям със твоєю землею рубеж от Оки, с усть Смідвы, вьверхъ по Смідві до усть Песоченки, а Песоченкою до верховья Песоченского, а от верховья Песоченки через ліс прямо к Осетру, к усть Кудесні, а Кудесною вьверхъ до верховья, а от верховья Кудесны прямо к верхъ Табалом, а по Табалом на низ в Дон. И что перешло за тот рубеж тое купли отца нашего»¹³.

Межа могла бути й між іншими суб'єктами, прикладом ось є межа, впроваджена між Юрійвим і Понтелеєвим монастирями Новгороду: «по излогу вьверхъ Мячином на горхи, да въ болото Дрянъ к Рускому пути, от пути на горки, да въ прость»¹⁴.

А це межа за берестяною грамотою № 698: «землю пісьянескую роздавеле посадничимо людемъ и посадничі люди землю поорав да роскладеную межю содрали»¹⁵. Тут же слід згадати й межу комплексу зі статутів Ярослава і Всеволода традиційно відомого в науці під назвою «Правда Руська», де йдеться про переорення межі, пошкодження межі тощо.

Межа запроваджувала чітко визначений юридичний за змістом і суттю рубіж. Для приватних господарств це був кордон певного виду їх господар-

ської діяльності. Водночас для земель державних і корпоративних утворень, князівств і монастирів, які були наділені не лише господарськими, а й політичними правами за цей рубіж, останні не могли рушити публічні права іншої сторони.

Тут маємо зробити застереження. О. В. Толстіков у своїй розвідці наполягає, що термін «межа» дуже обмежено вживаний щодо ситуацій, коли явно мова саме про кордони державні. Що термін цей тут вживаний дискусійно і замість нього поступово починає вживатися термін «рубіж», який власне і є якщо не позначенням кордону, то чітким розмежуванням зони публічних прав¹⁶. На нашу думку, автор не те що помиляється, скільки хоче більшої ясності, ніж вона можлива. Також сумнівною є позиція не розділяти між собою тексти, писані давньоруською актовою мовою, наративи, а також продукти московської канцелярії XVI–XVII ст.

Правова, та й загалом, мова актів доби східнослов'янського правокультурного простору доволі лаконічна, але водночас і синонімічна, і омонімічна. Обидва терміни схоже вживалися паралельно, але дійсно мали певне сутнісне розділення: межа – це більше конкретний знак чи конкретний поділ. А рубіж – це обмеження для певних дій і прав. Тому рубіж по межі чи межа, що позначала рубіж, – це нормальне для тодішньої актової та книжної мови явище. У попередніх працях вже неодноразово показували приклади такого взаємозамінного вживання слів «устав» і «звичай» (рідше – «закон»), «ряд» і «хрестне цілування» (щодо присяг і договорів) чи «ряд» і «суд» (де урядити і розсудити могли бути як протиставлені, так і вживані синонімічно). Такі подвійності між словом, що позначає сутність явища, і словом, що позначає дію чи предмет, є дуже типовими.

Треба також враховувати, що часто слова «межа» чи «рубіж» просто не згадуються. Ось як описується кордон з грамоти між королем польським Казимиром і московським великим князем Василем Темним 1449 р.: «А тобе Казмиру королю полському, и великому князю литовскому, не вступатисе в мою отчину, ни во все мое великое княженье, ни в мое братыи молодшое отчину, и во Ржеву с волостями, по озеро по Орлинце напольи, по озеро по Плотинце, по Красныи борокъ, по баран(ь)ю речку, по верхъ Белейки, по Белейке на Поникль, с Поникль на верх Сижки, з березы на мох, со мху на верхъ Осухи, – тых ти, брате, месьт всих подо мною блюсти»¹⁷. Загалом слід зазначити, що найбільш звичним у мирних договорах є твердження про старі ряди, про старі «пошліни» тощо, тобто лише відсилка до раніше визначених кордонів чи практики, навіть не називаючи їх.

Ще одним словом, яке слід згадати в контексті межі та рубежу, було слово «околиця». Воно позначало частину території, що прилягала або до якогось поселення, або до певної межі. Також околицями могли називати залежні від певного центру території, опис чого знаходимо в літописі. Околиці при межі могли бути невеличкі, як «Муромська околиця», яку викупували рязанські мужи десь у XIII – п. п. XIV ст. і яка згодом стала частиною земель Ольжиного

монастиря. Вона мала, як натепер її реконструюють, лише кілька кілометрів у ширину і трохи більше десятка кілометрів у глибину¹⁸. Водночас і все прикордоння могли називати околицею. Тут ми фіксуємо ту ж дихотомію, що в XV–XVI ст., не без посередництва церковно-слов'янської мови, призведе до дихотомії слів «Україна» та «україни».

Як ми позначили на початку, мова про кордони і їх юридичний сенс, порушена нами в контексті проблеми території та територіальної цілісності держави, чи державних утворень, як принагідно до досліджуваної доби. Уважно переглянувши навіть наведені приклади, стає помітним, що межа й рубіж на місце визначалися вкрай умовно. Чи були ці кордони умовні, як про це писав Темушев? І так, і ні. Щоб щось працювало, потрібний хтось, хто буде це обслуговувати. Держава неможлива без державного апарату управління. І чим більш складні питання ставляться перед державою, тим більш розвинутим має бути цей апарат. Східнослов'янські державні утворення саме тому і є утвореннями, а не державами в юридичному сенсі цього терміна, що практично не мають апарату управління. Лише з середини – кінця XIII ст. починає відзначатися поява зародку, першооснови державного апарату – княжої канцелярії. Поступовий розвиток апарату управління, поява в його складі людей з освітою, початок хоча б відносно регулярної підготовки таких людей, все це призводить до дуже повільного перетворення «держави», себто політичного володіння князя, на власне державу. У різних частинах східнослов'янського правокультурного простору ці процеси відбувалися неодноразово й в більшості своїй досі вивчені вкрай незначним чином.

Як наслідок, не було нічого постійнішого, ніж межеві спори. Судові спори за права на межі, за місце межі тощо. Вони відбулися в доволі значній кількості актового матеріалу. Якщо йшлося про конфлікт між окремими сторонами на межі політичних чи корпоративних суб'єктів, то такі спори потрапляли під розгляд «вобчих» судів. Однак часто справа доходила до відвертої військової агресії. Не вдаючись до незначних прикладів, слід згадати тривалий період від 1470-х років, коли війна «на межі» між Великим князівством Литовським і його залежними князівствами й Великим князівством Московським і його залежними князівствами точилася майже пів століття, але періодично вибухала невеликими конфліктами, а то й значними прямими війнами аж до початку XVIII ст., перетікаючи в протистояння Речі Посполитої та Московського царату.

Більш-менш визначеними були кордони лише прямих приватних земельних володінь князів, місця поставлення свобод / слобод, належність до городів їх околиць, а також межі корпоративних суб'єктів. Але чим далі, тим більш умовним це ставало. Покордонні конфлікти могли охоплювати від проблеми ловів чи термінів сплати дані й аж до належності тих чи інших весей / верві та десятків і сотень. Лише поява посадовців могла якщо не зупинити, то хоча б дати правову оцінку діям сторін. Таким чином питання чіткої

визначеності кордонів відходило в добу, коли ці кордони починають контролювати спеціально призначені посадовці в належній кількості.

Висновки. Середньовічне розуміння кордонів насправді цілком відповідало й сучасному – це та межа, за якою припиняються відповідні права сусідньої сторони. І господарчі права, і політичні та публічні. За межею немає права суду, якщо треба – звертатися до влади, що за тією межею. От тільки кількість політичних суб'єктів, наділених достатніми політичними і публічними правами для суду, для запровадження певних правових норм, була більшою. Сьогодні це переважно держава і певні наддержавні утворення. Для середньовіччя це політичні й корпоративні утворення. Переважно князівства, себто володіння князя, і монастирі. Однак і між різними політичними суб'єктами під рукою князя міг бути кордон. Лише поява і розвиток державного апарату управління, його сутнісне наповнення, як посадовцями, так і через розвиток законодавства, створить умови для поступового перетворення межі та рубежу на державні кордони.

На цьому проблема дослідження середньовічних правових уявлень про кордони цілковито не вичерпується. Потребують подальшого дослідження особливості еволюції цих термінів на давньоруських землях Корони Польської, Великого князівства Молдавського, а також у Валахії та Трансильванії, які значною мірою перебували в межах «вуалі східнослов'янського правокультурного простору». Повністю поза увагою лишилися питання торговельних маршрутів, що були невід'ємною складовою питання кордонів тощо.

1. Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства. Историко-географическое исследование. Москва: Изд-во АН СССР, 1951. 252 с. 2. Темушев В. Н. Территория и границы Московского княжества в конце XIII – первой половине XIV в.: дисс. канд. истор. наук. Минск, 2002, 150 с. 3. Tolstikov A. From Mezha and Rån to Rubezh and Gränsen: Conceptualizing the Russo-Swedish Border in the Late Middle Ages and Early Modern Period. *Revue d'Histoire Nordique – Nordic Historical Review*. 2015. No. 19. P. 31–55; Tolstikov A. V. Mezha kak politicheskaya granica? (Об одном аспекте эволюции понятия государственной границы в России). *На пути к государствам нового времени: Запад и Восток Европы в конце XV–XVII веке* / отв. ред.: И. Н. Берговская, В. Д. Назаров, П. Ю. Уваров. Калуга, 2020. С. 559–618. 4. Лицкевич О. В. Влияние древнерусских традиций на правовое регулирование и практики установления границ в Великом Княжестве Литовском в XIII–XIV вв. *Граница и пограничье*. 2023. № 2 (4). С. 7–20. 5. Ляпин Д. А. Мотив нарушения границ в «Житии благоверного и великого князя Александра». *Александр Невский: личность, эпоха, историческая память. К 800-летию со дня рождения: материалы международной научной конференции (Москва, 25–27 мая 2021 г.)*. Москва: Индрик, 2021. С. 43–47. 6. Кежа Ю. Н. Представления о границах Руси в Повести временных лет. *Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки*. Вып. 23. Ч. 1. Минск: РИВШ, 2023. С. 120–129. 7. Ляпин Д. А. Указ соч. 8. Толстиков А. В. Указ соч. С. 602. 9. Шаскольский И. П. Договоры Новгорода с Норвегией. *Исторические записки*. Вып. 14, Москва, 1945.

С. 38–61. 10. Грамоты XIV ст. Упорядкування, вступна стаття та словник-показчик М. М. Пешчак. Київ: Наукова думка, 1974. С. 38. 11. Кучкин В. А. Договорные грамоты московских князей XIV века: внешнеполитические договоры. Москва: Древлехранилище, 2003. С. 343. 12. Зализняк А. А. Древненовгородский диалект. 2-е издание, переработанное с учетом материала находок 1995–2003 гг. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 596–597. 13. Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв. / подгот. к печ. Л. В. Черепнин. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1950. № 76, С. 285. 14. Грамоты Великого Новгорода и Пскова / под ред. С. Н. Валка. Москва: Изд-во АН СССР, 1949. № 79, С. 139. 15. Зализняк А. А. Указ соч. С. 607–608. 16. Толстиков А. В. Указ соч. 17. Духовные и договорные... С. 160. 18. Дедук А. В. От порубежья княжеств XIII–XIV столетий к границам владений духовных корпораций: судьба «околицы» Рязанского Ольгова монастыря и окрестных земель. *Уральский исторический вестник*. 2024. № 1 (82). С. 6–15.

References

1. Nasonov A. N. «Russkaya zemlya» i obrazovanie territorii Drevnerusskogo gosudarstva. *Istorko-geograficheskoe issledovanie*. Moskva: Izd-vo AN SSSR, 1951. 252 s. [rus.]. 2. Temushev V. N. Territoriya i granicy Moskovskogo knyazhestva v konce XIII – pervoj polovine XIV v. *Dissertaciya na soiskanie uchyonoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk*. Minsk, 2002, 150 s. [rus.]. 3. Tolstikov A. From Mezha and Rån to Rubezh and Gränsen: Conceptualizing the Russo-Swedish Border in the Late Middle Ages and Early Modern Period. *Revue d'Histoire Nordique – Nordic Historical Review*. 2015. No. 19. P. 31–55; Tolstikov A. V. Mezha kak politicheskaya granica? (Ob odnom aspekte evolyucii ponyatiya gosudarstvennoj granicy v Rossii). *Na puti k gosudarstvam novogo vremeni: Zapad i Vostok Evropy v konce XV–XVII veke* / отв. red.: I. N. Bergovskaya, V. D. Nazarov, P. Yu. Uvarov. Kaluga, 2020. S. 559–618 [rus.]. 4. Lickevich O. V. Vliyanie drevnerusskikh tradicijna pravoeo regulirovanie i praktiki ustanovleniya granic v Velikom Knyazhestve Litovskom v XIII–XIV vv. *Granica i pograniche*. 2023. № 2 (4). S. 7–20 [rus.]. 5. Lyapin D. A. Motiv narusheniya granic v «Zhitiy blagovernogo i velikogo knyazya Aleksandra». *Aleksandr Nevskij: lichnost, epoha, istoricheskaya pamyat. K 800-letiyu ko dnnya rozhdeniya. Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii (25–27 maya 2021 g., Moskva, Rossiya)*. Moskva: Indrik, 2021. S. 43–47 [rus.]. 6. Kezha Yu. N. Predstavleniya o granicah Rusi v Povesti vremennyh let. *Nauchnye trudy Respublikanskogo instituta vysshej shkoly. Istoricheskie i psihologo-pedagogicheskie nauki*. Vyp. 23. Ch. 1. Minsk: RIVSh, 2023. S. 120–129 [rus.]. 7. Lyapin D. A. Ukaz soch. [rus.]. 8. Tolstikov A. V. Ukaz. soch. S. 602 [rus.]. 9. Shaskolskij I. P. Dogovory Novgoroda s Norvegiej. *Istoricheskie zapiski*. Vyp. 14, Moskva, 1945. S. 38–61 [rus.]. 10. Hramoty XIV st. Uporiadkuvannia, vstupna stattia ta slovnyk-pokazhchek M. M. Peshchak. Kyiv: Naukova dumka, 1974. S. 38 [ukr.]. 11. Kuchkin V. A. Dogovornye gramoty moskovskih knyazej XIV veka: vneshnepoliticheskie dogovory. Moskva: Drevlehranilishe, 2003. S. 343 [rus.]. 12. Zaliznyak A. A. Drevnenovgorodskij dialekt. 2-e izdanie, pererabotannoe s uchetoм materiala nahodok 1995–2003 gg. Moskva: Yazyki slavyanskoj kultury, 2004. S. 596–597 [rus.]. 13. Duhovnye i dogovornye gramoty velikih i udelnyh knyazej XIV–XVI vv. / podgot. k печ. L. V. Cherepnin. Moskva; Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1950. № 76. S. 285 [rus.]. 14. Gramoty Velikogo Novgoroda i Pskova / pod red. S. N. Valka. Moskva: Izd-vo AN SSSR, 1949. № 79. S. 139 [rus.]. 15. Zaliznyak A. A. Ukaz. soch. S. 607–608 [rus.]. 16. Tolstikov A. V. Ukaz. soch. [rus.]. 17. Duhovnye i dogovornye... S. 160 [rus.].

18. Deduk A. V. Ot porubezhya knyazhestv XIII–XIV stoletij k granicam vladenij duhovnyh korporacij: sudba «okolicy» Ryazanskogo Olgova monastyrya i okrestnyh zemel. *Ural'skij istoricheskij vestnik*. 2024. № 1 (82). S. 6–15 [rus.].

Rominskiy Yevhen. Legal understanding of borders in international treaties and legal texts of Ancient Rus

Studying the issues of the formation and development of legal concepts about the national territory and its borders, we must delve into the very foundations, to the time of the East Slavic state entities (in other words, the state entities of Ancient Rus), as well as those state entities and states under the influence or rule of which the aforementioned East Slavic state formations fell during the studied period of the XI–XV centuries. The term «East Slavic legal and cultural space» is used to denote this territorial and political massif.

The language of legal texts of the East Slavic legal and cultural space of the XI–XV centuries brought to us two main words related to the understanding of the border: «meja» and «rubij». Also, in the Church Slavonic language, which was widely used by scribes, boundaries correspond to the words «predil» and «jereb». «Predil» and «meja» were quite freely used as synonyms in Ancient Rus literature. The «Meja» and «rubij» are mentioned in international and inter-princely treaties. It is interesting that references to the peace concluded along the old princely border are also known from birch documents, i.e. private correspondence. The word «meja» also denoted the borders of economic territories, arable land, etc. Such a «meja» is known from Rus'ka Pravda, other legal monuments, private acts and narrative sources.

The «meja» thus introduced a clearly defined legal boundary in terms of content and essence. For private farms, it was the border of a certain type of their economic activity. At the same time, for the lands of state and corporate entities, principalities and monasteries, which were endowed not only with economic, but also with political rights, the public rights of the other party could not violate this boundary. Both terms were used in parallel, but in fact had a certain essential separation: the «meja» is more of a specific sign or a specific division. The «rubij» is a limitation for certain actions and rights. It should also be taken into account that often the words «meja» or «rubij» are simply not mentioned. In general, it should be noted that the most common in peace treaties are statements about old lines, about old «fees», etc., that is, only a reference to previously defined borders or practices without even naming them.

Only the emergence and development of the state management apparatus, its essential filling, both by officials and through the development of legislation, will create conditions for the gradual transformation of «meja» and «rubij» into state borders.

Key words: *Legal history, East Slavic, Kyivan Rus, Ancient Rus, state formations, Medieval Law, Ancient Rus Law, international law, Source of Law, oral law, written law, Legal Treaty.*

DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-315-326

УДК 342.4

А. Ю. ІВАНОВА,
кандидат юридичних наук*
ORCID: 0000-0002-7344-4505

ПРАВО НАЦІЙ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ: КОНЦЕПЦІЯ ВУДРО ВІЛЬСОНА ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВА РЕАЛЬНІСТЬ ПОЧАТКУ ХХ ст.

Автор звертається до історії формування і сутності права нації (народів) на самовизначення як фундаментального принципу міжнародного й конституційного права та феномену політико-правового життя, а також досліджує історичні особливості його застосування у проголошених національних республіках міжвоєнної доби, а саме у Литві та Україні.

Ключові слова: *право на самовизначення, самоврядування, суверенітет, Литва, Україна.*

Ivanova Anastasiia. The right of nations to self-determination: Woodrow Willson's concept and the historical and legal reality in Eastern Europe of the early twentieth century

The author addresses the history of formation and essence of the right of nations (peoples) to self-determination as a fundamental principle of international and constitutional law and a phenomenon of political and legal life, and also examines the historical features of its application in the proclaimed national republics of the interwar period, namely Lithuania and Ukraine.

Key words: *right to self-determination, self-government, sovereignty, Lithuania, Ukraine.*

Актуальність. *Право націй (народів) на самовизначення було й залишається одним із фундаментальних принципів міжнародного та конституційного права. Сучасні спроби викривлення його сутності в процесі застосування, поряд з іншими правовими інструментами, з метою легалізації експансіоністської політики, змушує нас звертатися до історії формування та реального змісту цього принципу та феномену політико-правового життя, а також дослідити історичні особливості його застосування у двох національних республіках міжвоєнної доби, а саме в Литві та Україні.*

Мета – дослідити історію формування концепту права націй (народів) на самовизначення, а також особливості наступної його реалізації в політико-правовому житті національних республік, проголошених у міжвоєнний період.

* *Ivanova Anastasiia, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)*